

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на **Сашо Йорданов Василев**,
редовен докторант към Катедра „Философия”,
Философски факултет, СУ „Св. Кл. Охридски”

на тема: **Философията на Лудвиг Фойербах – един нов поглед върху човека**
за получаване на ОНС „Доктор”

по научната специалност **Философска антропология**

в професионално направление **2. 3. Философия**

от научно жури на СУ „Св. Кл. Охридски”

Рецензент: проф. дфн Валентин Канавров

Сашо Василев завършва специалност *Философия* с бакалавърска ОКС в СУ „Св. Кл. Охридски” през 2011 г. Пак през 2011 г. завършва специалност *Философия* с магистърска ОКС в СУ. На 01.02.2012 г. е зачислен на редовна докторантура към Катедра „Философия“ на ФФ на СУ по научната специалност *Философска антропология* с научен ръководител проф. дфн Валери Динев. В рамките на законно определения 3-годишен срок написва дисертацията, защитава я пред катедрата и на 19.01.2015 г. предсрочно е отчислен с право на защита. Веднага трябва да се отбележи, че успешното предсрочно отчисляване с право на защита днес е много рядко срещано явление в професионалното направление у нас и определено заслужава адмирации.

Дисертацията е в обем от 218 стр., вкл. библиография на български, руски и английски език, съдържаща 69 заглавия. Дисертацията е придружена от автореферат и съпътстващи документи. Авторефератът в обем от 58 стр. стриктно следва структурата на дисертацията и напълно възпроизвежда нейното съдържание. В автореферата коректно са отразени приносните моменти на изследването и е приложен списък с публикациите на докторанта по проблематиката на дисертацията. Съпътстващите документи са пълни съгласно изискванията на закона и другите нормативни документи, които уреждат процедурата. Василев има 2 публикации по темата на дисертацията,

които са под печат. Очевидно предсрочното предаване на дисертацията и дългите срокове за разглеждане и редактиране на ръкописите, наложени от индексиранията списания, са причина за липсата на излязла публикация.

Дисертацията е структурирана във въведение, две глави съответно със седем и пет параграфа, заключение и библиография. Прави впечатление балансираната и хармонична архитектура на дисертацията. Това говори за промисленост на проблематиката, обработеност на текста и, най-важното, дисциплинираност на философското мислене.

Основният принос на дисертацията се заключава в цялостното преосмисляне на философското наследство на Фойербах от гледище на философската антропология, респ. във философско-антропологическото интерпретиране на Фойербаховата философия.

Фойербах живее в декадентска епоха, погледнато собствено философски, но и в силно конструктивистка епоха, погледнато социално и политически. Той следва теология в Хайделберг, като попада под влиянието на хегелианеца Карл Дауб. Заминава за Берлин и учи две години при Хегел, като дори два пъти слуша курса по *Логика*. За да не загуби студентската си стипендия се връща в Бавария, като в университета в Ерланген учи основно филология, но също история, литература, ботаника, анатомия и физиология. През 1828 г. защитава в Ерланген дисертация на тема *За безкрайността, единството и всеобщността на разума*. Дисертацията и веднага последвалата хабилитация му проправят пътя на частен доцент в университета в Ерланген. Фойербах се присъединява към младохегелианския поток, който откъм Хегеловата методология и динамика на философстване прокламира къснопросвещенски визии за епохата. Хегеловата философия, белязана от онтологичен и познавателен монизъм, се разпада. Тя е мощно атакувана от различни философски позиции, но също така и от все повече набиращото сили и откъсващо се от философската опека естествознание. Но едновременно с това тази философия предлага изключително евристични парадигми относно динамиката на теоретичното и фундаменталното мислене, които могат да

получат и получават релевантни социално-политически проекции. Пред Европейската философия се откриват пътища на плуралистичното мислене и онтологизиране. Фойербах живее по време на мартенската революция от 1848 г., последвалите години на реакция и жестока цензура не само над печатните издания, но и над свободомислието, по време пруско-австрийската война от 1866 г. и немско-френската война от 1870 г. Това са от политическа гледна точка невероятно напрегнати, но и съзидателни години за Германия. Нека припомним, че бащата на Фойербах, Паул Йохан Анселм фон Фойербах, който получава благородническа титла през 1808 г., е юрист, заемал множество административни постове в правни колегии, вкл. поста президент на апелативния съд в Ансбах от 1817 г. до смъртта му през 1833 г.

От позицията на тази както чисто философски, така и духовно, социално и политически контрастно наситена обстановка следва центрирано да се интерпретира философското наследство на Фойербах. Дисертантът се справя успешно с концептуалните трудности и екстерналистката динамика. Той разглежда „една консеквентна теология към себе-познание ... посредством ... хронологичния процес на формиране на взаимовръзки между онтология, гносеология и антропология през призмата на сравнително-критичен и аналитико-синтетичен подход като част от една изповядвана и от самия него [Фойербах] генетична критика-развитие“ (с. 5 сл.). Василев формулира проекта *генетико-критична теология*, чрез който коректно, последователно, систематично и успешно интерпретира философското наследство на Фойербах. Според мен изграждането на този интерпретативен проект е вторият основен принос на дисертацията.

На трето място и четвърто място в тази поредица бих посочил концепта за *антропологическия реализъм* и някои конкретни, следващи от него постановки на дисертацията, които могат да се квалифицират като имащи приносен характер. Те са херменевтично подготвени от прецизни анализи на отношенията между дух и религия и рационализъм и идеализъм, които са анализирани и специфично философски решени от Фойербах. На тази

философска плоскост Василев формулира концепта за антропологическия реализъм, чрез който интерпретира както преодоляването на спекулативната диалектическа онтология на духа (Хегел) и философията на откровението като иманентен позитивизъм (късния Шелинг), така и собствената философска позиция на Фойербах, заложена в *За началото на философията* (1841) и продължена и отстоявана в някои от по-късните му съчинения. Дисертантът разгръща концепта за антропологическия реализъм чрез разглеждане на неговите онто-гносеологични принципи и релационирането му с религията. Василев проследява преобръщащата критика (термин на друг съвременен на Фойербах критик на Хегеловия духовен монизъм) на Фойербах, като акцентира на самостоятелността на сетивността, субектността на битието и природата, самоосъзнаващата предикатност на човека и откритостта на Аз-а. Като изследва детайлно съчинението *Същност на християнството*, дисертантът показва преобразуването на Хегеловата абсолютизация на идеята в натурализиране на разума, волята и любовта. Така те се превръщат във фундаменти на родовостта на човека, а религията спомага самоосъзнаването на човека. „Любовта пък е отличена като връзката, опосредстващия принцип между всеобщото и индивидуалното, свършеното и несвършеното, безгрешното и грешното, закона и сърцето. Любовта е субективното съществуване на рода, както разумът е неговото обективно съществуване.“ (с. 87 сл.).

Втората глава на дисертацията проследява условно обособения втори период в творчеството на Фойербах, респ. прехода от натуралистичен рационализъм към антропологичен натурализъм, който Фойербах извървява основно вследствие критиката на М. Щирнер. Василев педантично анализира *Същност на религията* (1846), *Лекции върху същността на религията* (1848-51) и някои по-късни съчинения на Фойербах, като не спестява критиката си спрямо редица еkleктични възгледи на Фойербах, вкл. отказа му от по-раншни убеждения и теоретизации. Централен е въпросът за триадата не-Аз – Аз – Идеал. Тя фиксира реалното преодоляване на хегелианството и утвърждава действителния преход към онтологичен плурализъм. Това е ключов резултат на

Фойербаховата философия. Василев разглежда евдемонизма на Фойербах, като подчертава неговия специфичен възглед за природния генезис на етическите концепти, обвързващ моралното с физическото и по този начин етиката с природните науки. Така се стига до разбирането за развитието на природата като своеобразна трансценденция, чийто същински атрибут е човекът. „... както в историческите и в периода на антропологичния реализъм съчинения, религията се явява като един не само задържащ, но и прогресивно модифициращ се и проправящ пътя **особен феномен**, но вече не на само разгръщащия се рационален Дух, а на самата еволюираща в значителна степен посредством човека природа.“ (с. 192).

Специално искам да открия заключителните параграфи на двете глави на дисертацията. Те носят заглавие *Полемика*. В тях Василев не само резюмира проблематиката и своите решения, а в един доста по-широк и по-наситен интерпретативен контекст, включващ постановки на съвременници на Фойербах и на по-късни негови тълкуватели, набелязва техните концептуални продължения. Анализирано е и значението на Фойербаховата философия по отношение на някои възгледи на Маркс. Показано е превратното разбиране на това значение през годините.

В рубриката „забележки“ ще отбележа, че на моменти дисертантът много силно придърпва фундаменталната философска проблематика към собствената си постановъчност, респ. към обхвата на философската антропология. Напр. още на първата страница на дисертацията четем: „В тази връзка на свой ред постиженията дори в утвърдено обособени философски дисциплини като онтология, теория на познанието, логика и др. би трябвало да бъдат подведени и под въпроса: „Какво е човекът?“.“ Моят въпрос е: какво собствено се научава, какво ново знание получаваме, когато подведем напр. интуиционистката логика под споменатия въпрос? И още: какво ново знание получаваме, когато подведем предикатното изчисление под горния въпрос? Научаваме ли по този начин нещо ново, различно, специфично, характерно, собствено за споменатите логики?

Дисертацията е написана на ясен философски език. Това показва промисленост на проблематиката и добри аналитични възможности. Философският изказ е точен и адекватен. За съжаление в дисертацията и автореферата има доста грешки. Още на първия ред на въведението, респ. на първия ред, и на дисертацията, и на автореферата има 3 грешки: два излишни пълни члена и липса на интервал след запетайка. Впрочем в дисертацията няма нито една страница без граматически или други грешки. Необяснимо защо Василев често пише в бъдеще продължително време.

Дисертантът формулира приносите на своя труд в един абзац, без никакво разграничаване и подразделяне. Абзацът завършва с многоточие. Това е по-малката беда. По-голямата беда е тоталната липса на конкретно формулирани приноси. След хубавата дисертация, в която наистина има приносни моменти, си обяснявам това подценено отношение към самооценяващата справка за приносите с финалното бързане за влизане в срока за защита. В справката четем: „изследователски заключения върху около 3000 страници“, „разкрита е истинската дълбочина, потенция и многоаспектност на философските му възгледи, силните и проблемни моменти“, „ценен ориентир“, „поради липса на време запознавам нашата философска общност с малко на брой, но сериозни западни анализатори, фиксирани вниманието си тъкмо в посоките, които съм изследвал и аз ...“. Тук няма абсолютно нищо конкретно. Това може да се каже и е валидно за стотици философи. Не става ясно на колко е дълбока дълбочината, или колко ценен е ориентирът. Какъв принос има в това, че дисертантът следва посоките на някои коментатори, или че ad hoc установява, че някои автори следват, ама преди него, неговите изследователски посоки. Принос на дисертанта ли е липсата на време? Нали Василев бърза да се вмести в срока, а се оплаква, че „няма време“. Ще повторя Хайдегер, че в екзистенциален контекст, а контекстът тук е именно такъв, винаги „има време“. Искам още веднъж да отбележа – разочарованието е от небрежното и прибързано писане на справката за приносите, а не от липсата на приноси в дисертацията.

Нямам принципни забележки към постановките на дисертацията.

Нямам съвместни публикации с колегата Василев.

Заключение: като имам предвид фундаменталната типика на теоретизираната философска проблематика, приносните теоретични резултати на докторанта в хоризонта на философската антропология, прецизния историкофилософски анализ и подчертаната релевантност на текста за университетски четения по философска антропология и история на философията, предлагам на уважаемите колеги от научното жури по защитата на дисертацията на **Сашо Йорданов Василев** на тема: *Философията на Лудвиг Фойербах – един нов поглед върху човека* да я гласуват за успешно защитена и да му присъдят образователната и научна степен „*Доктор*” по научната специалност *Философска антропология* в професионалното направление *Философия*.

София, 18. 03. 2015 г.

.....
(проф. дфн В. Канавров)